

## САМОВИХОВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХАРАКТЕРУ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

1. *Руководство пользователя системы ОСА™*; – К.: Бюро статистического анализа. – 2004. – 50 с.
2. Паниотто В.И. *Качество социологической информации: методы оценки процедуры обеспечения*. – К.: “Наукова думка”. – 1986. – 196 с.
3. Паниотто В.И., Максименко В.С. *Количественные методы в социологических исследованиях* – К.: Изд. “Наукова думка”. – 1982. – 310 с.
4. Паниотто В.И., Максименко В.С., Харченко Н.М. *Статистичний аналіз соціологічних даних*. – К.: Вид. дім “КМ Академія”. – 2004. – 270 с.
5. Ядов В.А. *Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности*. – 6-е изд. – М.: ИКЦ “Академкнига”; “Добросвет”, 2003. – 596 с.

Микола Галів, викладач кафедри нової та новітньої історії України  
Дрогобицького державного педагогічного університету  
імені Івана Франка

## САМОВИХОВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХАРАКТЕРУ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

*У статті аналізуються погляди В. Сухомлинського на роль людини у творенні свого характеру, виокремлюються форми, напрями та методи самовиховання характеру, а також особливості педагогічного керівництва цим процесом.*

**Постановка проблеми.** Формування громадянського, ринкового, конкурентного середовища ставить значні вимоги до людини, її характеру, зокрема плекання таких властивостей як цілеспрямованість, наполегливість, моральність, принциповість, працелюбність, активність, практичність, підприємливість тощо. Зважаючи на таке соціальне замовлення, перед кожною людиною постає завдання наполегливо працювати над собою, бути творцем своєї особистості, виховувати у собі необхідні якості характеру, які дадуть змогу залишатися конкурентоспроможною. Однак сучасна педагогіка, активно розробляючи питання виховання, недостатньо, на наш погляд, звертає увагу на теоретичне обґрунтування певної системи самовиховання характеру особистості. Тож вважаємо актуальною спробу розглянути різні аспекти творення людиною власного характеру, спираючись при цьому на наукову спадщину видатного українського педагога Василя Сухомлинського, котрий, зокрема, досліджував проблему виховання “сили духу” – морально-вольових якостей характеру особистості.

**Аналіз досліджень.** До питання самовиховання характеру у творчості В. Сухомлинського зверталися В. Князюк [1], Н. Фоломкина [13], а також С. Соловейчик [3], М. Любичина [2] та ін. У їх працях розкриваються різноманітні аспекти педагогічно-організаційних основ самовиховного процесу, підкреслюються

окремі засоби і методи самовдосконалення, на яких зосереджував увагу В. Сухомлинський. Водночас, аналіз цих досліджень дає підстави стверджувати про відсутність цілісного бачення проблематики самовиховання особистості як процесу її розвитку у творчості видатного українського педагога.

**Постановка завдання.** Мета дослідження – проаналізувати погляди В. Сухомлинського на роль людини у творенні свого характеру та виокремити форми, напрями і методи самовиховання характеру, а також особливості педагогічного керівництва цим процесом.

**Виклад матеріалу.** Неодмінною умовою виховання особистості, характеру В. Сухомлинський вважає самовиховання. Таке ставлення до ролі свободи волі людини у розвитку своєї особистості, ґартуванні морально-вольових сил дає нам підстави зарахувати видатного українського педагога до прихильників того філософського напрямку, який стверджував, що кожна людина перш за все повинна прагнути побороти саму себе, окультурити свої інстинкти, бажання, потреби, стати духовно сильною, стійкою, цілеспрямованою, наполегливою особистістю. Недаремно майже усі філософи і педагоги, які стояли на цих позиціях, у тому числі В. Сухомлинський, так часто вдавалися до цитати Й. Гете: “Лиш той життя і волі гідний, хто б’ється кожен день за них”. Одразу зазначимо, що на цій філософській основі будували свої

## САМОВИХОВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХАРАКТЕРУ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

погляди галицькі педагоги кінця XIX – початку XX ст., а також Г. Ващенко, С. Русова.

Як стверджує В. Сухомлинський, сам характер людини формується, змінюється, перетворюється шляхом свідомих і цілеспрямованих зусиль особистості. “Виховання почуттів, дисциплінування думки й волі, вироблення й урівноваження характеру – все це людина повинна робити сама, пізнаючи себе й оволодіваючи собою” [12, 601 – 602]. Самовиховання – це не щось допоміжне у вихованні, а міцна підвалина у ньому. Ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховує [6, 427]. Тож головне завдання виховання – це спонукання до самовиховання. У самовихованні вчений бачить найвищу гідність людини – особистість, яка перемогла себе, ніколи не допустить, щоб її здолали обставини чи люди.

Проте плекання вихованцем свого характеру стає можливим з огляду на три обставини: 1) вікові особливості розвитку дитини; 2) рівень свідомості та морально-вольової готовності вихованця; 3) уміле педагогічне керівництво самовихованням з боку вихователів.

У своїх працях В. Сухомлинський дає детальний аналіз **віковим особливостям становлення характеру**. Вчений цілкомитов погоджується з думкою письменника і педагога Л. Толстого, який твердив, що від народження до п’ятирічного віку дитина бере з навколишнього світу набагато більше для свого розуму, почуттів волі, характеру, ніж від п’ятирічного віку до кінця життя [11, 14]. Однак, пізніше В. Сухомлинський твердить, що у “дошкільному й молодшому шкільному віці формується характер” [11, 15]. Це аж ніяк не суперечення самому собі, а бажання наголосити на важливості даного вікового періоду для становлення й утвердження характеру дитини. Педагог неодноразово підкреслює важливість загартування духовних сил учня в *молодшому шкільному віці* (“Пропустите молодший вік – усе пропустите” [13, 250]).

На основі поглядів В. Сухомлинського можна виділити такі педагогічно-методичні підходи виховання характеру у молодшому шкільному віці: 1) захоплювати духовно-емоційну сферу дитини і пробуджувати в неї глибоко особисте ставлення до сили свого духу – це надзвичайно важливий крок на шляху формування готовності до самовиховання; 2) утверджувати в дитячій свідомості переконання про духовну силу людини взагалі і свою зокрема. “Зовсім недопустимо, – пише видатний вихователь, – вселяти у свідомість першокласників думку: ми ще маленькі, нам і те не під силу, і те важко. Дитині не хочеться думати

й почувати, що вона маленька і потребує вашого постійного захисту від усіляких бід і небезпек, – держіть в голові, а в дитячій свідомості і серці утверджуйте думку: я повинен бути сильним і мужнім, не мене нехай захищають, а я повинен захищати; у світі багато істот, набагато слабших від мене, я повинен бути їх захисником” [13, 250]; 3) дати дитині можливість перемогти і відчути здивування своїми силами. Нехай маленька людина якомога більше разів здивується, зробивши те, що здавалося їй недосяжним, здивується силою власного духу. У цьому подиві, вважає В. Сухомлинський, корінь презирства до легкодухості й безвілля, адже лише той, хто дивується силою власного духу здатний соромитися свого безвілля, не хоче проявити слабкості; 4) для виховання духовної стійкості, витривалості, непохитності у молодшому шкільному віці особливо важливі праця, зимові походи, військові ігри. Дитина мусить пізнати труднощі і відчути радість успіху від їх подолання. Особливу увагу вчений приділяв тому, щоб саме в розумовій праці діти цього віку відчули, що таке “важко”. “Завдання початкової школи – поступово привчити учнів переборювати труднощі не тільки в фізичній, а й в інтелектуальній праці” [11, 112]. Важливо вже у початковій школі недопустити звикання дитини до невдач, бо “... якщо одна невдача йде за другою, дитина якийсь час глибоко страждає, а потім...їй усе байдуже” [10, 462]. Натомість відчуття радості успіху приносить ентузіазм, ініціативність, активність у подоланні труднощів.

Реалізація цих методичних підходів буде оптимально ефективною при дотриманні ряду умов. По-перше, вихованець у молодшому шкільному віці (як і у підлітковому, так і юнацькому) повинен зазнати “багатства людських відносин”, бо лише воно, переконаний В. Сухомлинський, “... може забезпечити повноцінний розвиток психіки дитини, її розуму, мислення, волі, почуттів, характеру” [8, 13]. По-друге, необхідно підтримувати душевну рівновагу дитини – відчуття повноти життя, впевненість у своїх силах, віру в можливість перемогти труднощі. Характерною особливістю душевної рівноваги є спокійна обстановка цілеспрямованої праці, рівні, товариські взаємовідносини з навколишніми, відсутність роздратованості [11, 120]. По-третє, важливо, щоб процес подолання труднощів малою дитиною набирав ознак гри. Інколи діти вдаються до небезпечних забав (піднімаються на певну висоту, стрибають з кручі тощо), оскільки до їх вжиття “вривається романтика мужності”. В. Сухомлинський вважає,

## САМОВИХОВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХАРАКТЕРУ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

що таких ігор їм забороняти не можна, але слід подбати, щоб вони стали безпечними [11, 274]. У формі гри слід привчати дитину долати свої слабкості і таким чином пробуджувати інтерес до самовиховання у молодшому шкільному віці.

Вчений наголошує: “Починати вчити дитину самоорганізації, уміння, якщо це потрібно, “примусити себе” треба в дитинстві і ранньому отрочстві, від 7 до 10-11 років” [4, 232]. У цьому віці дитина особливо сприйнятлива до порад старших, з інтересом робить те, що корисне, потрібне, необхідне і хороше. Тому вихователь повинен радити хлопчикам і дівчаткам дотримуватися режиму праці і відпочинку. Дотримання режиму, зазначає вчений, стане першим важливим предметом самовиховання дітей, які задля цього напруженням волі примушуватимуть себе діяти відповідно до норм. “Додержання режиму праці й відпочинку ґрунтується на самовихованні – подоланні труднощів, загартуванні, вправах, що вимагають сили волі” [7, 363].

*Підлітковий та ранній юнацький вік* В. Сухомлинський називає “порою самовиховання”. Якісні зміни, що відбуваються у фізичному й психічному розвитку підлітка особливо яскраво проявляються у вольовій діяльності підлітка. Відбувається становлення усвідомленої волі. “Переконаючись у силі своїх інтелектуальних і вольових можливостей у процесі діяльності, підлітки прагнуть проявити мужність, стійкість, рішучість у боротьбі з труднощами й перешкодами” [5, 302]. Вони розуміють, що труднощі треба долати, але не зовсім уміють їх зважувати, приймати рішення. Підлітки, зауважує педагог, вбачають силу духу не лише в активній діяльності, а й у витримці, терплячості, вмінні зберігати самовладання у важких обставинах [5, 303]. Бажаючи утвердити свою силу і вольові можливості, підліток інколи вдається до смішних, з погляду дорослої людини, спроб випробувати свою волю. Треба бути поблажливим до цих намагань і використати їх для виховання характеру.

Особливо гостро переживає підліток постійне нагадування рідними чи вихователями про недоліки в його характері, які він певною мірою усвідомлює і навіть прагне боротися з ними [3, 248]. Це сприймається ним як неповага до особистості, завдає підліткові великого горя, доводячи його до відчаю. Він стає грубим, діє всупереч існуючим нормам і правилам, перестає працювати над собою. “Проявляючи певну терпимість до цих рис його особистості, – пише В. Сухомлинський, – ми добиваємося того, що

підліток сам мобілізує свої духовні сили на усунення негативних рис свого характеру” [5, 323]. Справжня майстерність виховання підлітка – дати йому подумати, як виховувати себе, як стати кращим, як боротися за себе, переборювати труднощі, переживаючи радість перемоги [7, 326]. Не треба нічим стримувати бурхливу емоційну реакцію підлітка на негативне явище життя, адже саме у ці моменти вихователі мають справу з формуванням характеру, його виявленням [7, 323].

Учений поділяє погляди К. Ушинського, який твердив, що “у вогні юності народжується характер” [7, 323]. Виховне завдання школи стосовно юнаків і дівчат, на думку вченого, істотно змінюється: їх треба залучати до процесу самовиховання значно більшою мірою, ніж підлітків [5, 365]. Це необхідно з огляду на ряд прикметних особливостей духовного розвитку юнаків і дівчат. По-перше, чим старший вихованець, тим вищі його вимоги до характеру труднощів і перепон, що зустрічаються в повсякденному житті [5, 223]. По-друге, юнаки і дівчата розглядають фізичне загартування і спорт уже не як засіб випробування сили духу (що притаманно підліткам), а як засіб підготовки до тієї духовної боротьби, що чекає на них у майбутньому. Вони у загартуванні фізичних сил вбачають засіб формування духовної стійкості [5, 355]. По-третє, у юнацькому віці дуже чітко проявляється прагнення позмагатися навіть з друзями, що зміцнює волю до перемоги, а разом з тим і дружбу [5, 356]. По-четверте, юнакам властива така суперечність: наявність глибокого прагнення докласти у самовихованні вольових зусиль і водночас недовірливе ставлення до конкретних прийомів самовиховання характеру, що їх пропонують вихователі [5, 357].

Юнаки і дівчата повинні знати самих себе, свій духовний світ, виховувати свою волю і характер, зазначає В. Сухомлинський [8, 236]. З цією метою у Павлівській СШ для учнів 14 – 17 років у позаурочний час було організовано читання циклу лекцій з психології. Завдяки самоосвіті, ознайомленню зі спеціальною науковою літературою, що стосується волі і характеру, вихованці вивчають себе.

Самовиховання характеру – надзвичайно складний і дуже важливий для долі вихованців процес. Тому його у жодному разі не можна випускати з-під контролю, пускати на самоплив. Ефективне самовиховання дітьми своєї сили духу неможливе без раціонально продуманої методики *педагогічного керівництва*. “Педагогічне керівництво самовихованням, – пише

## САМОВИХОВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХАРАКТЕРУ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

В. Сухомлинський, – дуже тонка, копітка робота, зміст якої полягає в тому, що вже в роки дитинства й отроцтва треба навчити людину примушувати себе працювати, дотримуватися певного режиму, переборювати труднощі, долати власні слабості” [8, 21]. Уміння навчити підлітків, юнаків і дівчат виховувати самих себе вчений називає вершиною майстерності і мистецтва в педагогіці [10, 482], адже примусити дитину виконати ту чи іншу роботу, що потребує навіть значного напруження фізичних сил, неважко, – значно важче примусити її саму себе примусити [13, 264].

На основі теорії В. Сухомлинського можна виділити ряд методичних складових педагогічного керівництва самовихованням.

1. Необхідно щоденно *переконувати* вихованців у потребі виховувати свій характер. “Ми вчимо своїх вихованців з дитинства виховувати в собі вольову спрямованість, стійкість і витримку, вміння не піддаватися відчаю і зневірі, бути господарем своїх спонук, пристрастей, бажань, настроїв, потягів” [9, 153]. Треба закликати вихованців боротися з собою, володарювати духом і волею над слабкостями свого тіла, адже: “Кожна твоя перемога над власним безвіллям – це вже твоя сила духу” [13, 316]. Особливе місце у процесі переконання займає ідея постійності переборення труднощів у будь-якій справі: навчанні, фізичній праці, спорті тощо. “Ми прагнемо привести вихованців до переконання, що завдяки регулярним вправам у них... формується характер, гартується сила волі” [8, 141].

2. Потрібно увесь час *управляти рівнем* домагань особистості, стимулювати його підвищення [6, 554]. Це неодмінно пробуджує наполегливість у боротьбі за досягнення мети, надихатиме на подолання перешкод. Низький рівень домагань призводить до пасивності дитини, слабкості. “Безвілля трієчника, який і не мріє про четвірку чи п’ятірку, – наслідок окостеніння рівня домагань” [6, 553 – 554]. Управління рівнем домагань вихованців, на думку В. Сухомлинського, включає такі дії вихователя: а) не допускати, щоб у колективі запанувало переконання, що певний учень у всьому слабкий (а інший у всьому сильний), оскільки це може призвести до формування негативної психологічної установки (“я ні на що не здатний”); б) навіть обмежені здібності слід розвивати, щоб людина відчула своє зростання, переживала радість успіху; в) не можна допускати, щоб у колективі вихвалялися успіхи досягнуті без значних зусиль.

3. Слід *допомогти вихованцеві бачити мету*,

особливо змальовуючи привабливість корисної для суспільства діяльності.

4. Розуміючи потребу підлітків, юнаків і дівчат в певному людському ідеалі, необхідно *подбати, щоб вони орієнтувалися* на справді героїчні постаті з сильними характерами, які принесли добро суспільству. Для цього передовсім потрібно підібрати їм відповідну літературу, а також якомога частіше розповідати життєписи героїв. Розказуючи про мужніх, цілеспрямованих, наполегливих людей, наголошував педагог, слід пробуджувати у вихованців питання до себе: “Чи намагався ти випробувати свою волю, загартувати характер в якій-небудь справі, потрібній людям?” [8, 121].

5. Необхідно *пробуджувати у вихованців бачення героїчного у буденному, звичному*, адже активність і наполегливість з’являється також і від усвідомлення того, що я є учасником сучасних історичних подій. “Тільки той, у кого ми, вихователі, зуміли сформувати дар цього бачення, знаходить у собі вольові сили, щоб примушувати себе, управляти собою” [4, 522]. Треба переконати вихованців у тому, що перевірити свої вольові сили можна не тільки у виняткових обставинах, що незвичайні ситуації створюються активними зусиллями людини в звичайних житєвих умовах і вольовою людиною можна стати у буденній праці, долаючи перешкоди, борючись із власними слабкостями [8, 21].

6. Важливо *звертатися до сумління вихованців*, утверджуючи погляд на самодисципліну, самовиховання як моральну гідність [8, 137]

7. Треба *не нав’язувати вихованцям свої поради щодо самовиховання*, не змушувати їх підкорятися поглядам вихователя, а дати можливість вихованцеві самому “подумати як виховувати себе, як стати кращим, як боротися за себе...” [7, 326].

Аналіз теорії *самовиховання* В. Сухомлинського, дає нам можливість виділити у ньому два основні взаємозалежні структурні компоненти: *самопізнання і самовдосконалення*.

Розглядаючи процес самопізнання вихованцем, видатний педагог головну увагу присвячує таким проблемам: *пошук ідеалу-взірця для наслідування, співставлення себе з ним, вивчення себе і виявлення рис, які слід розвивати, а які пригнічувати*.

Як підлітків, так і юнаків особливо приваблюють мужні, сильні духом, вольові, стійкі і незламні особистості-герої. Вони шукають його не лише в навколишніх, а в найбільш насиченому такими зразками інформаційному джерелі –

## САМОВИХОВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХАРАКТЕРУ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

книгах. Саме літературу В. Сухомлинський вважає одним із найтонших засобів самопізнання [7, 395]. “Я твердо переконаний, що самовиховання підлітків починається над книгою й полягає у вимірюванні самого себе вищою міркою – життям мужніх, відданих благородним ідеям людей” [7, 417]. Особистості з сильними характеристиками надихають підлітків на самовдосконалення. Саме тому вкрай важливо допомогти вихованцеві знаходити приклади гідні наслідування. З цією метою у Павлівській СШ було створено “Хрестоматію моральних цінностей” – збірник біографій людей, які виявили справжню мужність у подоланні труднощів, досягли успіхів у певних видах діяльності завдяки праці над собою. В. Сухомлинський вважав це засобом своєрідного духовного потрясіння слабких, нерішучих, безвольних і просто лінивих, засобом пробудження голосу їхнього сумління, прагнення стати кращим [8, 152 – 153]. Однак процес самопізнання не повинен обмежуватися винятково порівнянням себе з ідеалом сили духу. Необхідно розкривати у спеціальних бесідах природні закономірності становлення і розвитку характеру вихованців певного вікового періоду.

Пізнання себе є першим етапом самовиховання, за яким іде самовдосконалення. Бачення В. Сухомлинським процесу удосконалення себе, на нашу думку, включає два складові елементи: 1) *самостимулювання*; 2) *засоби і вправи самовдосконалення*.

До першого належать: а) *прагнення досягти більшого у подоланні внутрішніх і зовнішніх труднощів*. Усвідомлення вихованцем того, що він може зробити значно більше, ніж зробив до того, надихає його на напруження вольових сил, додає бадьорості, певності, оптимізму. З будь-якої справи, вважає В. Сухомлинський, вихованець обов’язково повинен винести певність, що він здатний і на серйозні справи, що його сили й можливості дозволяють йому здолати ще більші труднощі [5, 219]; б) *гнів на себе*. Вихованець, долаючи труднощі в діяльності, повинен бути дещо невдоволеним собою і своєю працею. Це, при наявності оптимізму, обов’язково штовхатиме його на подолання більших перешкод, працювати над собою – розвивати свій характер. “Воля людська найяскравіше виявляється у тому, що людина вміє пробудити в собі гнів на себе, злість на саму себе, якщо не хочеться робити те, що треба. З “не хочеться”, якщо воно вийшло переможцем над “треба”, “повинен”, починається нікчемність, безвілля, лінощі. Той, хто не зумів вступити в єдиноборство з “не хочеться”, стає рабом лінощів” [9, 153]. Не можна допускати, щоб

у вихованця зародилася думка, що він досягнув межі, вичерпав свої можливості, інакше його вольові зусилля слабнуть. Спорідненим із гнівом на себе елементом стимулювання є *уміння не жаліти себе*. “У хвилини, коли труднощі здаються тобі непереборними, – вчить В. Сухомлинський, – коли з’являється думка відступити, піти легким шляхом, найбільше бійся пожаліти себе. Жалість до себе – почуття слабовільних, воно може навіть сильного зробити слабосилою істотою” [13, 249]; в) *самосугестія*. В умовах особливої важкості необхідно, щоб піліток, юнак чи дівчина навіювали собі почуття бадьорості [9, 155].

До другого: а) *режим*. У додержанні режиму дня, вважає педагог, кожен піліток повинен бачити засіб вольового самовиховання [7, 570]. Щодо юнаків і дівчат, то для них режим уже повинен стати нормою життя; б) *спорт і фізичне загартування*. Подолання труднощів у спорті є добрим тренуванням вольових якостей вихованців. “Ми прагнемо виробити у вихованців переконання: завдяки регулярним фізичним вправам у них не тільки створюється краса тіла, гармонія рухів, але й формується характер, загартовується воля” [9, 195], – зазначає В. Сухомлинський. До засобів фізичного загартування педагог відносить: обтирання снігом чи холодною водою, ходіння босоніж влітку, купання у природних водоймах тощо; в) *праця в ім’я суспільства*. Вихованці повинні відчувати себе учасниками суспільного розвитку, громадського життя. З праці, в якій яскраво виражений дух громадянськості, наголошував педагог, починається справжнє самовиховання [6, 427]. “Підлітки, а тим більше юнаки і дівчата прагнуть гартувати свою волю серйозними, як вони кажуть, справами: сама природа юності вимагає, щоб перед вихованцем виникали труднощі, які виходять за межі навчання. Для вольового загартування треба залучати підлітків, юнаків і дівчат до праці, що має велике суспільне значення, відіграє певну роль у створенні і зміцненні матеріально-технічної бази... суспільства” [8, 26]. Важливо, щоб у підлітковому віці дитина уже мала певний досвід служіння суспільству, придбаний ще у молодшому віці. Якщо ж у отрочстві тільки починається пізнання суті праці для суспільства, виростають, як говорить В. Сухомлинський, “17-річні немовлята, люди безвольні й морально нестійкі” [10, 432 – 433]; г) *залучення вихованців до занять з молодшими школярами*. Самовиховання починається також і з турботи про іншу людину [4, 231]. Підліток і юнак починає виховувати себе тоді, коли йому необхідно

## САМОВИХОВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХАРАКТЕРУ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

виховувати молодших школярів. Роль вихователя змушує до відповідальності, дисциплінованості, удосконалення своїх морально-вольових якостей з метою стати гідним прикладом для малят. “Для старшого школяра керівництво гуртком юних трудівників є найяскравішою формою самовираження, самоутвердження, самовиховання” [6, 418]. Однак при цьому вкрай важливо, щоб сам підліток чи юнак не відчув себе об’єктом виховної дії, організованої вихователем.

**Висновки.** Отже, В. Сухомлинський фундаментальною основою виховання особистості і її характеру вважав самовиховання. Він одним з перших учених-педагогів особливо акцентував увагу на педагогічному керівництві самовихованням, поряд з теорією власне самовиховання запропонував методику управління ним. Характерною особливістю його педагогічної виховної системи є врахування вікових особливостей вихованців у процесі організації їх самовиховання, підкреслення необхідності підготовки дітей уже з молодшого шкільного віку до перетворення свого характеру й поглиблення та удосконалення цього процесу в отрочстві та юнацтві.

1. Князюк В.К. *Світ маленьких гуліверів. Про педагогічну та громадську діяльність В.О. Сухомлинського.* – К.: Політвидав України, 1976. – 104 с.

2. Любичина М.И. *В.А. Сухомлинский о воспитании детей.* – Л.: Знание, 1974. – 32 с.

3. Сухомлинский В.А. *О воспитании / Сост. С. Соловейчик.* – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1985. – 270 с.

4. Сухомлинський В.О. *Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5: *Статті.* – 639 с.

5. Сухомлинський В.О. *Духовний світ*

*школяра // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 207 – 400.

6. Сухомлинський В.О. *Методика виховання колективу // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 401 – 637.

7. Сухомлинський В.О. *Народження громадянина // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 281 – 582.

8. Сухомлинський В.О. *Павлівська середня школа // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 5 – 390.

9. Сухомлинський В.О. *Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 53 – 206.

10. Сухомлинський В.О. *Розмова з молодим директором школи // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 391 – 626.

11. Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 5 – 279.

12. Сухомлинський В.О. *Сто порад учителю // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 417 – 654.

13. Сухомлинський В.О. *Як виховати справжню людину // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 147 – 416.

14. Фоломкіна Н.О. *В.О. Сухомлинський про самовиховання // Проблеми всебічного розвитку особистості в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. Тези доповідей наук.-метод. конф-ї.* – Дрогобич, 1988. – С. 25 – 26.



“Мені тринадцятий минало...”  
Фрагмент. Художник І.С. Їжакевич.  
Гризайль

Мені тринадцятий минало,  
Я пас ягнята за селом.  
Чи то так сонечко сіяло,  
Чи так мені чого було?  
Мені так любо, любо стало,  
Неначе в бога.....  
Уже прокликали до паю,  
А я собі у бур'яні  
Молюся богу... І не знаю,  
Чого маленькому мені  
Тоді так приязно молилось,  
Чого так весело було?

[Орська кріпость 1847]